

UPPSALA
UNIVERSITET

Bjurfors mässingsbruk

Lämningar med guldkant

Uppsala Universitet

Campus Gotland

VT- 2016

Författare: Simon Langwagen

Handledare: Joakim Andersson

Mässingsbruk
vid Bjurfors i Västmanland vid Avestad ¼ mil.
1734 d. 4 jan.

Carl von Linnés dagboksanteckning:

Mässingsbruk vid Bjurfors i Västmanland vid Avestad ¼ mil.

1734 d. 4 jan

UPPSALA UNIVERSITET

Institutionen för
Konstvetenskap
Kulturvård

*Department of Art History
Integrated Conservation*

SE-621 67 Visby

Telefon *Phone*

018-471 82 00

+46 18 471 82 00

www.campusgotland.uu.se

Författare/Author	Simon Langwagen
Titel & undertitel (swe)	Bjurfors mässingsbruk -Lämningar med guldkant
Title & Subtitle (eng)	The Bjurfors brassworks - Remnants with a golden edge
Handledare/ Tutor	Joakim Andersson
	Uppsats i kulturvård (Högskoleexamen) 180hp <i>Thesis in Integrated Conservation (University Certificate) 180ECTS</i>
Ventilerad/Defended	VT 2016/ Spring term 2016

Sammanfattning:

Under 1600-talet anlades en handfull mässingsbruk i Sverige, främst i mellersta Svealand, detta som svar på kungliga påbud. Trots att det är en förhållandevis liten industri, så vägde den tungt för svensk handel, och den svenska mässingstråden var efterfrågad i hela Europa. Dokument från inrikestullen 1756 visar att skatten, eller det vi idag kallar moms, var dubbelt så hög på en mässingsvara, i jämförelse med motsvarande vara tillverkad i koppar. I grova drag kan vi säga att mässingen drog in dubbelt så mycket intäkter som kopparen, sett till samma kvantitet.

Trots denna typ av bruks viktiga roll i svensk socioekonomi och industrihistoria, så är de många gånger dåligt dokumenterade. Bjurfors mässingsbruk är, trots det rika arkivmaterialet, ett utforskat område. Ett forskningsområde som kan ge viktiga nycklar till att förstå mässingsmanufakturen under och efter den svenska storhetstiden.

I dagsläge hotas de fornlämningsklassade ruinerna efter den stora trådhyttan av direkt passiva åtgärdsplaner. Naturen har sedan länge tagit tillbaka de områden som en gång var en livlig industri i hjärtat av bergslagen. Skogen utgör stor skada på de överlevande murverken, och i denna takt kommer detta historiska minnesmärke inom kort vara förlorat för all framtid.

Abstract:

During the 17th century, a handful of brassworks were founded in Sweden as a result of a royal decree. These brassworks are today mainly to be found in the Swedish midlands, in a region called Bergslagen. Although a small industry, it was a big and heavy player in the Swedish economy, and its goods were exported all over Europe.

Even though it is an important part of Swedish industrial history, the brassworks of the Stuart era are badly recorded, and many of the industrial sites are long gone. The national archives sits on huge quantities of information, and yet it is seldomly used for research purposes.

This study focuses on the brassworks at Bjurfors, and lists its historical development in the region. The individual workshops are mainly described by its appearances and functions. Finally i rise the discussion concerning the situation of today , and the problems in preserving the ruins for the future.

Innehållsförteckning

Sammanfattning/Abstract.....	s.2
Ordlista.....	s.4
1. Inledning.....	s.5
1.1 Tidigare forskning.....	s.6
1.2 Metod och avgränsningar.....	s.7
2. En historisk bakgrund.....	s.8
- <i>En kunglig agenda</i>	s.8-9
- <i>Håkansbenning innan bruket</i>	s.9
2.1 Försök till byggnadsdokumentation.....	s.10
- <i>Herrgårdsplatsen</i>	s.10-16
- <i>Stora trådhyttan</i>	s.18-19
- <i>Lilla trådhyttan</i>	s.20-22
2.2 Ägarlängd.....	s.23-24
2.3 Bevarandevärden och åtgärder.....	s.25-26
3.Slutdiskussion.....	s.27
4. Referenser.....	s.28-30

Ordlista:

Galmeja: En mineralart med höga halter av zinkkarbonat. Användes flitigt inom mässingsindustrin innan upptäckten av zinkmalm på 1700-talet. Idag även kallat zinkspat.

Latun: Gällande mässingsbruk är latun en grovbearbetad mässing, oftast dragen till grövre stänger, som sedan exporteras till andra manufakturer som kräver materialet för färdigställandet av andra varor.

Stybb: Finkrossad träkol, ibland utblandad med sand eller lera.

Taffel: Äldre benämning på en gjuten, obearbetad mässingsplåt.

1. Inledning

Syftet med denna uppsats är att genom ett intensivt arkivsökande kunna presentera och redovisa för Bjurfors mässingsbruks historiska utveckling. I skrivande stund är de svenska mässingsbruken överlag ett eftersatt ämne, sett i ett kulturhistoriskt perspektiv. Trots mässingsbrukens betydande roll i svensk ekonomi och industriutveckling, så finns det förhållandevis lite tidigare forskning gjord i ämnet.

Mässingsbruket i Bjurfors, på gränsen mellan Dalarna-Västmanland strax utanför Avesta saknar, med undantag för en avhandling skriven av Bo Hermelin 1978, helt och hållet nutida dokumentation.¹ Några regelrätta uppmätningar och undersökningar kring lämningarna har aldrig gjorts, än mindre några helhetliga konditionsrapporter, trots att området sedan länge skyddats som fornminne. Dessutom ingår en stor del av mässingsbruket och hyttområdet i ett naturreservat med en skriftlig vårdplan, som inkluderar bevarandet av områdets alla kulturhistoriska värden (denna plan uppföljs minimalt).

Motivationen bakom denna uppsats ligger således i att lyfta fram brukets historia, och i längden väcka allmänhetens intresse för ett mer aktivt bevarande av områdets industrilämningar. De primära målen är att fastställa en ägarlängd från början till slut, och redovisa för brukets viktigaste delar. En önskan är även att sammanställa en lista över kända föremål tillverkade på orten, då detta saknas. På grund av tidsbristen under detta arbete är detta dock lågt prioriterat för stunden, men kan komma att bli aktuellt längre fram. De ledande frågorna för stunden kommer således att vara:

- *Byggnadsdokumentation: Hur har bruket utvecklats genom åren?*

- *Ägarlängd: Vilka var ägarna och intressenterna vid bruket?*

- *Arvet: Stenhögar, något att bevara för framtiden?*

---

¹ Hermelin, B. Några uppgifter om Bjurfors bruk, Norbergs socken. Avesta Jernverks avdelning för kulturvård. 1978-07-20

1.1 Tidigare forskning

Mina slutsatser grundar sig främst i tidigare avhandlingar, som jag sedan avväger noggrant gentemot det tillgängliga arkivmaterialet. Av modernare texter återfinns främst Bo Hermelins avhandling "*Några uppgifter om Bjurfors bruk, Norbergs socken*" från 1978, som skrevs å Avesta Jernverks vägnar. Även om jag kan ställa mig kritisk till flera av Hermelins slutsatser, så lade han en viktig grund för detta arbete att bygga vidare på. Han framstår genom källförteckningen som oerhört påläst i ämnet, dock inte fullt så källkritisk som jag kunde hoppats.

Förutom ovan nämnda avhandling finns det få sentida skrifter om mässingsbruket i fråga, och de som finns tillför sällan ny eller nyttig information för just mitt arbete. Således utgår jag från tidigare arbeten inom liknande områden, som utförts på andra mässingsbruk runt omkring i landet. Det jag tittar närmare på är de ursprungliga planlösningarna för de bruk som anlades under 1600-talet. Främst Skultuna, Gusum och Norrköpings mässingsbruk får stå som jämförelse. Skultuna kommer att vara det mest återkommande bruket förutom Bjurfors i denna text, då de delar en likartad utveckling, samt tidvis haft gemensamma ägare. Gusum bruk bidrar främst som exempel genom en tidigare skriven uppsats i kulturhistorisk byggnadsdokumentation. Denna uppsats ger goda exempel på hur likartade frågor kan handskas och besvaras i Bjurfors². Vad beträffar Norrköpings mässingsbruk, så hämtas därifrån information från fynd gjorda under en arkeologisk utgrävning övervakad av Riksantikvarieämbetet 2007³. Även då detta inte direkt tillför information om Bjurfors bruk, så är fynden och de slutsatser som dragits i Norrköping av intresse, då de tillför ytterligare förståelse kring tidens mässingsproduktionen. Även litteratur rörande svenska mässingsbruk generellt kommer att användas som vägledare i mitt arbete.

---

² Lindqvist, A. Kulturhistorisk byggnadsdokumentation- Gusum bruk, Valdemarsviks kommun och Sondera AB 2009-05-07

³ William, A. Grandin, L. Mässingsbruk och smedja i kvarteret Gamla Holmarna. Specialregistrering och utsortering av arkeometallurgiskt material, Norrköpings kommun. Geoarkeologiskt Laboratorium. Analysrapport nummer 5-2007 Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Dnr 424-1372-2007

1.2 Metod och avgränsningar

Essensen av denna uppsats kommer att vila på arkivsökningar, där visst material publicerats sedan tidigare, men där även mycket nytt lyfts fram i dagsljuset. De huvudsakliga institutionerna som används är: Riksarkivet, som bidrar med skriftliga handlingar, Lantmäteriet som förser mig med kartor, och Riksantikvarieämbetets fåtaliga men ändå nämnvärda anteckningar. I övrigt kommer ett flertal mindre arkiv att besökas, däribland Avesta kommunarkiv, Norbergs kommunarkiv samt Järnkontorets digitala bildbank. En del skriftliga källor kommer även att brukas, där de viktigaste källorna kommer att vara de kungliga bergsförordningarna, som listar alla privilegier och skyldigheter hos Bergslagens alla bruk och gruvor. Även Carl von Linnés anteckningar ur Dalaresan kommer flitigt citeras.

Utifrån ovannämnda material hoppas jag kunna fastställa och redovisa för Bjurfors mässingsbruks utveckling, från dess grundande 1667 fram tills dess omstrukturering 1835. Notera att det är ortens tid som mässingsbruk som ligger i fokus, och att de industriella aktiviteter som förekommit innan och efter inte belyses i denna avhandling. Då ett mässingsbruk är en stor apparat, inte bara sett till ytan, utan även till organisation, så finns det mängder av frågor som skulle behöva tittas närmare på. Men för att materialet jag längre fram hoppas på att redovisa inte ska bli allt för spritt och flyktigt, väljer jag att redan från början göra vissa prioriteringar. Som nämnts i inledningen ämnar jag att redogöra för brukets generella historia, med fokus på dess kronologiska utveckling. Någonstans längs vägen hoppas jag även kunna tala om lämningarnas bevarandevärden, inte bara ur ett lokalt perspektiv, utan även som ett kulturhistoriskt industriarv på riksnivå.

(Bild: Sida ur stämpelbok från sent 1700-tal. Bjurfors bruk återfinns strax efter Skultuna på listan. Ätminstone under Wandorffs tid som brukspatron använde sig bruket av de korslagda dalapilarna, krönt med en kunglig krona. Dock är det oklart om denna stämpel någonsin användes i större utsträckning på färdiga mässingsvaror. Här ses också att Bjurfors årliga produktion inte var långt efter Skultunas. Faktum är att de var jämnstarka konkurrenter)

2. En historisk bakgrund

- En Kunglig agenda

Ända fram till industrialiseringen på 1800-talet så betraktades mässing som en dyrbar legering, som främst användes i dekorativa ändamål. Legeringen som sådan är inget nytt. Det finns bevis för mässingstillverkning i Kina redan runt 4000 f.kr, men till Sverige kom metallen troligen på bred front först under senmedeltiden. Johan III såg som regent potential i den eftertraktade mässingen, och lät 1572 anlägga Vattholma, sveriges första mässingsbruk. Detta följdes snabbt av ytterligare ett bruk, i Arboga denna gång. Men dessa tidiga bruk var högst experimentella, föga lönsamma, och väldigt kortlivade. Det dröjde tills in på 1600-talet, då ekonomiska krafter fick industrin att födas på nytt. Kopparförädlingen sågs som ett medel att dra in pengar till krigskassan, och således uppmuntrades adeln att anlägga koppar- och mässingsbruk, detta självklart mot generösa privilegier. Resultatet blev en explosion i byggandet av nya bruk, där Bjurfors var det sista att uppföras. De mässingsbruk som såg dagens ljus under 1600-talet var:⁴

Ort:

År:

Västerås	Ca 1600
Nyköping	1606
Skultuna	1607
Vällinge, andra	1629
Säter	1620-talet
Nacka	1625
Norrköping	1627
Gusum	1661
Bjurfors	1667

Av dessa var det bara Skultuna och Gusum som överlevde den stora bruksdöden på 1800-talet, och är ännu starka spelare på marknaden idag.

---

⁴ Hermelin, B. Några uppgifter om Bjurfors bruk, Norbergs socken. Avesta Jernverks avdelning för kulturvård. 1978-07-20

- Innan mässingen kom till stan, Håkansbenning före bruket

Bjurfors mässingsbruk uppfördes på länsgränsen Dalarna-Västmanland, strax sydväst om Avesta tätort. Bruket anlades 1667 vid platsen för en tidigare järnhytta.⁵ Denna hytta som under stora delar av 1500-talet drevs av fyra bergsmän, kom att bli startskottet för bygdens industriella utveckling. Dessvärre är platsen för den tidiga hyttan sedan länge okänd. Orten nämns för första gången i skrift 1413, då under namnet Håkansbenning, ett namn som kom att leva kvar en bra bit in i Mässingsbrukets tid.

Efter att den nederländska industrimagnaten och affärsmannen Govert Silentz, som i övrigt grundade Avesta kopparbruk, hamnat i ekonomisk knipa, tvingas han sälja av flera av familjens egendomar. I detta pantbrev, som övergavs till Västmanlands landshövding Clas Stiernsköld den 10:de december 1645, nämns Håkansbennings järnhytta och hammare som en i raden av intecknade fastigheter.⁶ Vallonen Markus Kock tog över Silentz roll vid Avesta kopparbruk, och utvecklade detta till landets största industri. Likaså utnämndes han till myntmästare för sina insatser. Den 3:e mars 1648 köper Kock loss Håkansbenning för 1100 riksdaler, vilket bekräftas skriftligt av drottning Kristina först i Juli 1652.⁷ Han hade stora planer för Håkansbennings numera nedlagda järnhytta. Planer som av flera olika anledningar aldrig förverkligades. Istället blev det hans son, Isak Kock, senare adlad Cronström, som kom att utveckla faderns fastighet.

1663 erhåller Isak Cronström kungligt privilegium att i Avestas omnejd anlägga kopparförädlingsverk. Han väljer att anlägga ett mässingsbruk, som ska byggas vid Håkansbennings sedan 1650-talet nedlagda hytta. Planen godkänns av Bergskollegii den 18:e november 1666.⁸ Byggandet lär ha kommit igång redan följande vår, med tanke på att brukets första varor gick på export redan 1670. Successivt kom ortsnamnet Håkansbenning att fasas ut, för att i början av 1800-talet fullständigt tas över av bruksnamnet Bjurfors, som numera är det använda namnet på hela bygden. Björr på fornordiska, eller biure på gammelsvenska, är den äldre beteckningen för bäver. Bjurfors är alltså ordagrant bäverforsen, vilket kan ses passande då flertalet bävvar fortfarande trivs och leker i dess vatten.

---

⁵ Weinhausen, A. Norbergs bergslag samt Gunnilbo och Ramnäs till omkring 1820, studier i områdets närings- och bebyggelsegeografi. Lund 1947

⁶ Norberg, P. Avesta under kopparbrukets tid. Stockholm 1956. s.62

⁷ Ibid s.62

⁸ Erixon, S. Ljung, S. Skultuna bruks historia. Del II. Stockholm 1957

2.1 Försök till byggnadsdokumentation

För att förstå planlösningen på mässingsbruket i Bjurfors måste vi titta närmare på den drivande faktorn, nämligen Bjurforsbäcken. Vattendraget som bruket är byggt kring är förhållandevis litet, sett till vattendragen vid andra bruk av samma status. Bjurforsbäcken var helt enkelt inte tillräckligt kraftfull som energikälla att driva alla de vattenhjul som maskineriet krävde. Vad Cronström och hans ingenjörer då beslutade, var att sprida ut brukets större byggnader längs med en större sträcka av bäcken. Således kunde mera energi utvinnas för brukets räkning. Samtliga verkstäder använde sig dessutom redan från start av vattenhjul av överfallstyp, som kräver mindre mängd vatten för att uppnå samma resultat som tidigare använda hjul typer.

För att göra presentationen mer greppbar väljer jag här att dela in bruksområdet i tre zoner. Från och med nu kallade:

Zon 1: Herrgårdsplatsen

Zon 2: Stora Trådhytteplatsen

Zon 3: Lilla Trådhytteplatsen

(Karta över området visas på nästkommande sida⁹. Observera att kartan är ett försök till en rekonstruktion, och bör således inte betraktas som helt ackurat. Även om samtliga verkstäder med all sannolikhet förekommit inom respektive zoner, så är dess exakta platser och utföranden många gånger oklara.)

- Herrgårdsplatsen

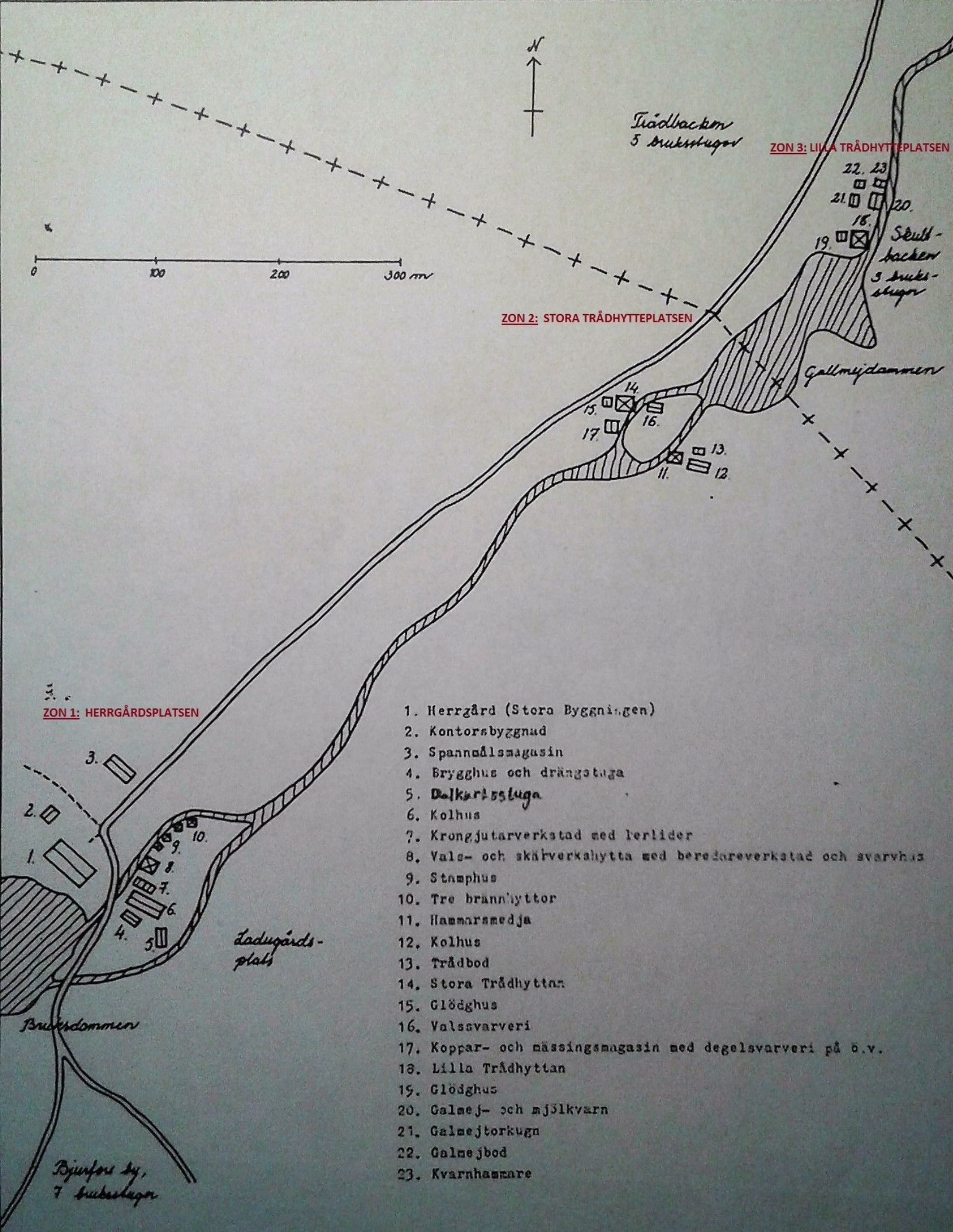
Här, intill den stora bruksdammen och den gamla landsvägen, ligger idag Bjurfors Herrgård, omgiven av gamla husgrunder som en gång i tiden utgjorde ett livligt industriområde. Isak Cronström, grundaren och ägare till Bjurfors mässingsbruk, skriver själv i ett brev 1672 att det vid Bjurfors har uppförts en "waltzhytta" och en klippstuga med snidverk.¹⁰ Valsverket var det första i sitt slag att byggas i ett svenskt mässingsbruk, och bör ha stått färdigt 1670. Detta var något som i tidigt skede gav Bjurfors en större och säkrare produktion än sina konkurrenter. Efter att mässingen gjutits till stora plåtar, s.k. "taffel", vid brännhyttorna, skickades de vidare till klippstugan. I klippstugan med dess snidverk, klipptes de stora plåtarna till mindre ämnen som sedan skulle gå till valsens.

---

⁹ Karta: Försök till rekonstruktion av verksplatserna i Bjurfors 1803. Efter brandförsäkringsvärdering 1803, Brandförsäkringsverkets arkiv, Stockholm

¹⁰ Sahlin, C. Valsverk inom den svenska metallurgiska industrien intill början av 1870-talet. Historiska anteckningar. Stockholm 1934

0 100 200 300 m

Trädbacken
5 brukstugor

ZON 3: LILLA TRÅDHYTEPLATSEN

ZON 2: STORA TRÅDHYTEPLATSEN

ZON 1: HERRGÅRDSPLATSEN

1. Herrgård (Stora Byggnaden)
2. Kontorsbyggnad
3. Spannmålmagasin
4. Brygghus och drängataga
5. *Dalkartstuga*
6. Kolhus
7. Krongjutarverkstad med lerlider
8. Vals- och skärverkshytta med beredareverkstad och svarvhus
9. Stamphus
10. Tre brannhyttor
11. Hammarsmedja
12. Kolhus
13. Trädbod
14. Stora Trådhyttan
15. Glödghus
16. Valsvarveri
17. Koppar- och mässingsmagasin med degelsvarveri på ö.v.
18. Lilla Trådhyttan
19. Glödghus
20. Galmej- och mjölkvarn
21. Galmejtorkugn
22. Galmejbod
23. Kvarnhammare

Ladugårds-
plats

Brucksdammen

Bjurfors by,
7 brukstugor

Gallmejdammen

Skult-
backen
3 bruk-
stugor

Denna process måste ha varit oerhört påfrestande, då snidverket, en stor sax som klippte mässingen, drevs manuellt av rå mankraft. Det var först runt 1770 som denna metod mekaniserades med ett vattenhjulsdrivet skärverk. Efter att ämnena valsats till band i valsverket, skickades de vidare nedströms till trådhyttorna, där de drogs till mässingstråd, brukets viktigaste levebröd.

I ett dokument funnet i riksarkivet, som dessvärre saknar datering, men bör vara skrivet kring 1700-talets mitt, listas Bjurfors verkstäder och dess befintliga skick.¹¹ Här listas en valshytta som “*är af gråsten nybyggd. Där är eth walhsvärk som drifs af 2:ne stora wattu-hiul, och eth litet wattuhiul til jernhammaren*”. Till det kommenteras även att “*Allt uti fulkomligt stånd, utom jernhammarhiulet som är gammalt*”. Detta är intressant, då det nämner att valsverket har en järnhammare, som till det har ett gammalt vattenhjul. Varför ha en järnhammare i ett valsverk, med ett gammalt slitet vattenhjul? Denna järnhammare har inte nämnts i någon annan källa. En lös teori är att mässingsbrukets valsverk byggdes på platsen för Govert Silentz nedlagda verkstad, och att Cronström då valt att spara den gamla järnhammaren för eget bruk. Likaså stateras att valsverket är nyuppfört i gråsten, vilket antyder att den ursprungliga verkstaden var byggd i trä. Vidare nämns att klippstugan är gammal, byggd i trä, och innehåller tre saxar, dock i brukbart skick. Denna klipparstuga rivs senare på inrådan av krongjutaren Carl Norman, och ersätts av ett skärverk omkring 1770. Detta skärverk kan vi ana hur det såg ut, då dess förlaga var skärverket vid Skultuna, som byggdes ett par år tidigare.

I dokumentet listas också “*2:ne brännhyttor, uti den ene äro 4:ne, och i den andre 3:ne brännugnar. Båda brännugnar för få år sedan af gråsten nybyggda, och således i fullkomligaste stånd till alla delarne*”. Enligt Hermelins källor ska de två gamla brännhyttorna i trä, som Cronström lät bygga, ha ersatts av sten kring 1750, vilket stämmer bra överens med dokumentets troliga ålder.¹² Däremot säger alla tidigare skrifter att brännhyttorna vid Bjurfors ska ha innehållit tre brännugnar vardera, således sex ugnar sammanlagt. Fram tills någon gång efter 1762, då ytterligare en hytta byggs, och antalet ugnar då räknas till nio totalt. Dock är detta samtidsdokument väldigt tydligt, den ena hyttan ska ha haft fyra ugnar, alltså en mer än den andra. Något som rubbar den tidigare bilden av att brukets tre brännhyttor ska ha varit lika till storlek. Car von Linnés anteckningar över platsen avslöjar även att dessa ugnar eldades under självdrag.¹³

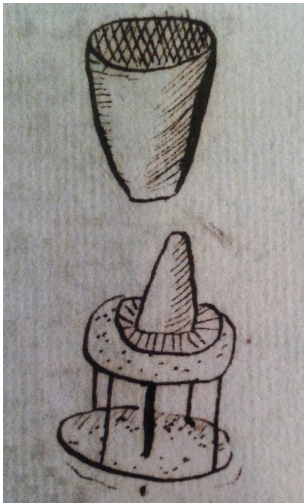
¹¹ Skiss, plan, över huvudbyggnaden vid Bjurfors mässingsbruk i Norbergs socken, Västmanlands län. 1600-talets senare del. Referens: SE/RA/5201/#/AAAA:00003 ID: 5201:AAAA:00003. Riksarkivet, Marieberg

¹² Hermelin, B. Några uppgifter om Bjurfors bruk, Norbergs socken. Avesta Jernverks avdelning för kulturvård. 1978-07-20

¹³ Von Linné, C. Dalaresan- tillsammans med bergslagsresan. I samverkan med Högskolan Dalarna, Dalarnas museum och Gullers bokförlag. ISBN: 978-91-88238-65-8. s.283

Runt brännugnarna och valshyttan fanns en rad andra verkstäder och småbyggnader. Störst torde nästan varit kolhuset, som försåg ugnarna med bränsle. Denna laduliknande byggnad, försedd med jordramp till övervåningen, kan ses på en teckning från 1830, strax intill herrgården. Sedan tillkommer ett s.k. stamphus, som troligen uppfördes redan under Cronströms tid. Denna byggnad beskrivs vid 1700-talets mitt på följande vis:

*“Stamphuset är af träd byggt och i brukligt stånd. Stampen drifs af et wattuhiul. Den sönderstamppar stybbe til brännhyttornas behof...”*¹⁴ Som nämnt tillverkar alltså

stampen stybb av träkol, som sedan används i framställningen av mässing i brännugnarna. I samma dokument nämns det att stampen även används för att blanda leran till degeldrejeriet. Smältdeglar var en slit- och slängvara, och gick åt i stora antal. Carl von Linné, som besökte Bjurfors bruk under sin kända dalaresa 1734, förde skisser bl.a över mässingsbrukets degeltillverkning. Leran till deglarna var en kostsam affär för många bruk, då den många gånger importerades från utlandet. Att råvarorna kom från Frankrike, Italien eller södra Tyskland var inte ovanligt.

(Bild: Carl von Linnés egna skiss över drejskivan vid Bjurfors. 4:e Januari 1734)

Vidare ska det även ha funnits en “Dalkarlstuga”, som låg mitt emellan Bjurfors by och stora byggningen. Med måtten 6,5 gånger 7,2 meter var den timrade byggnaden med torvtak så gott som kvadratisk. Denna stuga ska dessutom ha haft tre fyrkantiga fönster med blyspröjs.¹⁵ Märkligt nog nämns det inte i skrift vad denna stuga ska ha fyllt för funktion. Den anges redan 1803 som gammal, och kan antas ha varit med sedan brukets grundläggning. Troligast är att den från början varit bostad åt de arbetare, troligen dalkarlar, som uppförde det ursprungliga bruket under Isak Cronström. Möjligt är att det sedan nyttjats som härbärge för genomresande, eller för utomstående arbetskraft som lejts till dagsverken. Knappt 20 m öster om stora byggningen intill dammluckorna, låg även ortens brygghus och ett dränghus, där drängarna på ägorna huserades under sommarmånaderna. Även dessa byggnader nämns som gamla vid brandförsäkringen 1803.

Nu till den byggnad som gör Bjurfors så speciellt, även på en nationell nivå. Nämligen krongjutareverkstaden. Denna verkstad ska ha uppförts redan av Isac Cronström, men att en stadig ljuskronotillverkning kom till skott först runt 1715. Här tillverkade brukets

¹⁴ Skiss, plan, över huvudbyggnaden vid Bjurfors mässingsbruk i Norbergs socken, Västmanlands län. 1600-talets senare del. Referens: SE/RA/5201/#/AAAA:00003 ID: 5201:AAAA:00003. Riksarkivet, Marieberg

¹⁵ Kihl, G. Norbergsboken- en sockenbeskrivning. 1974, s.169-170

krongjutare storslagna ljuskronor, ljusstakar, strykjärn, tobaksdosor och andra varor som kräver lite mer bearbetning. Det var även i denna lokal eventuella gravyrer gjordes. Tillsammans med Skultuna mässingsbruk utgjorde Bjurfors så gott som hela rikets manufaktur av mässingsljuskronor vid den här tiden. Nog för att ljuskronor tillverkats vid ett flertal bruk, men detta bör närmast ses som sporadiska tillverkningar. Enbart Skultuna och Bjurfors bruk besatt verkstäder och personal som var speciellt anpassade för tillverkning av ljuskronor. Vid en rikstäckande lagerinventering av samtliga mässingsbruk 1682, redovisar vare sig Bjurfors, Nacka, Norrköping, Nyköping, Gusum eller Vällinge en enda ljuskrona.¹⁶ Kort och gott var Skultuna ensam om denna marknad. Först vid 1700-talets början tar Bjurfors upp sin egna tillverkning. Krongjutareverkstaden vid Bjurfors beskrivs i skrift runt mitten av 1700-talet: "*Krongjutare-wärckstaden är för några år sedan nybygd af träd. Här äro 3:ne små smältugnar, samt alla möjliga wärktyg, och en mången modeller af allehanda slag, som erfodras til det mångahanda slags werken gutna arbetn...*" samt att här finns "*ett swarfhus, ther swarfarna drifs af et litet wattuhiul*".¹⁷ Att verkstaden sägs vara nybyggd, kan kanske antyda att den rivits och uppförts på nytt, sett att den var byggd i timmer.

Sist men inte minst bör vid herrgårdsplatsen nämnas självaste herrgården. Den nuvarande herrgårdsbyggnaden, eller snarare dess förlaga, då den ursprungliga brann ner den 2:a april 2006, uppfördes någon gång kring 1760. Att den stora byggningen, som den kallas i äldre skrift, stod färdig senast 1762 kan bekräftas av att den tas upp på en karta från samma år.¹⁶ Att det på platsen legat en gård tidigare är det inga tvivel om. Den tidigaste kartan över området visar en större mangårdsbyggnad redan 1698.¹⁷ Möjligen var detta gårdsplatsen för en av de fyra bergmän som nämns driva järnhytta här på 1500-talet. Detta förblir dock osäkert. Den stenbro, som idag ligger bredvid Nybyvägen, strax öster om bruksdammen, håller status som Västmanlands äldsta bevarade bro. Uppförd 1755 bär den ännu idag ett "G" i smidesjärn. Troligen står det för den Gripenmarckska ätten, som stod som ägare under brons uppbyggnad. Eller så kan det

---

¹⁶ Erixon, S. Mässing - svenska manufaktur och konsthantverksprodukter i 400 år. Institutet för folklivsforskning. Stockholm. 1943

¹⁷ Skiss, plan, över huvudbyggnaden vid Bjurfors mässingsbruk i Norbergs socken, Västmanlands län. 1600-talets senare del. Referens: SE/RA/5201/#/AAAA:00003 ID: 5201:AAAA:00003. Riksarkivet, Marieberg

¹⁶ Lantmäteristyrelsen. Lantmäteriets digitala arkiv över historiska kartor. Norbergs socken, Bjurfors nr 1-4. Gränsbestämning omkring. 1762

¹⁷ Lantmäteristyrelsen. Lantmäteriets digitala arkiv över historiska kartor. Norbergs socken, Bjurfors nr 1-4. Geometrisk avmätning. 1698

vara den senare ägaren Gustav Kierman som lämnat sin stämpel. Troligt är det dock inte att bokstaven skulle symbolisera Gustav III, även om detta tycks vara en vanlig uppfattning.

(Bild: Teckning ritad av Carl Johan Billmark, 26 juli 1830. Här ses herrgården tvärs över bruksdammen, eller stora byggnaden som den kallades förr. Den stora byggnaden till höger, är troligen kolhuset med sin distinkta jordramp. Framför denna ses en liten timmerstuga, som möjligen kan vara dräng- eller brygghuset. I bakgrunden skymtar en av de tre brännhyttorna, och till höger ses ytterligare bruksbyggnader. Stenvalvsbron som byggdes 1755 är precis utanför bild, men ligger direkt till höger om där teckningen är utförd.)

En stor fruktträdgård med 2:ne anddammar.

En stor fruktträdgård med 2:ne anddammar.

"En stor fruktträdgård med 2:ne anddammar"

Bodar

"Stora byggnaden af 2:ne våningars höjd, med bäcktak"

En stor byggnadsgränd af 2:ne våningars höjd med bäcktak

"Bodar"

Wärkstäder"

Här står stora lönträn

"Här står stora lönträn"

Gården

"Gården"

"Nya flygelbyggnaden af 11 rum"

"Flygelbyggnaden består af bodar"

En flygelbyggnad bestående af bodar

"Ladugården"

En del af lönträn vid Prästens under utför på sommaren

Fra Kamm. Koll. ordn. handl., K.A.

592

Bild: Översiktsritning över den stora byggnaden vid Bjurfors. Saknar exakt datering, men troligen ritad kring 1700-talets mitt.

*Översiktsritning på föregående sida¹⁸

-Stora trådhytteplatsen

Platsen för den stora trådhyttan (se kartan på s.11), ligger dryga 500 meter nedströms från herrgården och dess verkstäder. Här ska Isak Cronström ha låtit anlägga den första trådhyttan, kring en serie dammvallar för att lättare reglera bjurforsbäckens flöde och fallhöjd. Det är som namnet kan avslöja, vid trådhyttan som de tillklippta och valsade mässingsbanden dras till tråd i s.k. mässingsbänkar. Denna verkstad är den största ekonomiska tillgången för bruket under hela dess livslängd, och bör därför ses som hjärtat i hela bruket. Denna trådhytta, som ska ha byggts mellan 1667-1670 är enligt äldre dokumentation byggd i trä, och således bör eventuella spår av denna byggnadsfas vara svåra att återfinna. Det var först kring 1700-talets mitt som den stora trådhyttan i sten byggdes, vars lämningar ännu idag är synliga kring vattendraget. Denna stenbyggnad tas tidigast upp på en karta från 1762, där den refereras till som "ny". Troligast tillkom denna under 1750-talet, något som stärks av att hyttan omnämns i skrift vid den här tiden: *"Trådhyttan är af gråsten nybygd och med alt sitt tilbehur, uti fult stånd, där består af 12 stycken trådbänkar som drifas af ett stort wattuhiul.....samt kan årligen tilwärka 500 skeppund messionstråd"*.¹⁹

Det kan i nuläget bara antas att denna hytta i sten uppfördes på samma plats som dess föregångaren i trä, såvida inte den "lilla" trådhyttan längre nedströms faktiskt är den äldsta av de två. Denna nämns nämligen som en träbyggnad. Då den exakta positionen för den första trådhyttan är oviss, går det bara att spekulera i tanken. För att få svar på en sådan fråga behövs i närmaste en arkeologisk undersökning av platsen.

Intill lämningarna av trådhyttan, ses även resterna av det gamla glödghuset. Här glödgrades trådamnena innan bearbetningen till tråd tog sin början. Möjligen hettades tråden sedan på nytt för att frigöra eventuella spänningar i metallen. Glödghuset är i skrift dåligt dokumenterat, och nämns bara som en byggnad i trä, innehållande en "glöggugn". Ett separat kolhus för denna ugn fanns strax bredvid.²⁰

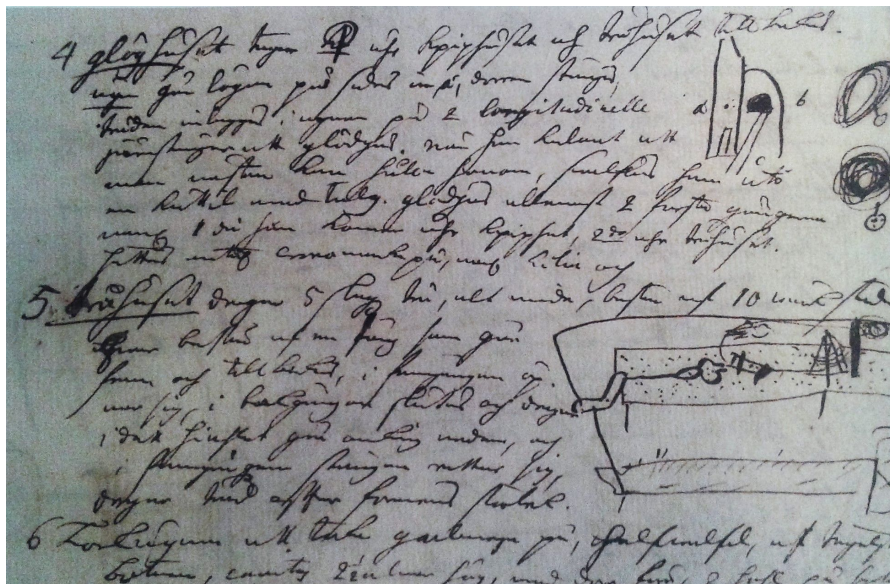
---

¹⁸ Skiss, plan, över huvudbyggnaden vid Bjurfors mässingsbruk i Norbergs socken, Västmanlands län. 1600-talets senare del. Referens: SE/RA/5201/#/AAAA:00003 ID: 5201:AAAA:00003. Riksarkivet, Marieberg

¹⁹ Ibid. *(1 Skeppund = 170kg)

²⁰ Ibid

(Bild ovan: Blyplomb från Bjurfors bruk. Dessa fästes med öglor på partier färdiga varor för att garantera produktens ursprung och kvalitet.)

(Bild t.v: Carl von Linnés egna anteckningar rörande arbetsmomenten i trådhyttan och glöddhuset. Dessvärre oerhört svårtydda skisser.)

I närheten av trådhyttan, på andra sidan om vattendraget, ska även en hammarsmedja ha uppförts, denna också ursprungligen i trä, men senare ombyggd i sten. Denna verkstad, som främst arbetade i järn, stod för brukets underhåll och såg till att maskineriet var i brukbart skick. Det bör även varit här Bjurfors bruks alla verktyg tillverkades. Byggnaden refereras ofta till som “bruksredskapssmedja” i äldre skrift, och innehöll bl.a en egen smideshärd. Huvudsakligen byggd i trä inhyste denna byggnad även en hammare och två svarvbänkar, för tillverkning av redskap.²¹ Något vattenhjul nämns inte i förteckningen, så troligen sköttes dessa stationer manuellt. Hammarsmedjan ska även ha haft ett eget kolhus, även det i trä. Enligt brandförsäkringen som utfärdades 1803 ska brukets trådbod, d.v.s lagret med färdig tråd, också ligga strax intill hammarsmedjan.²²

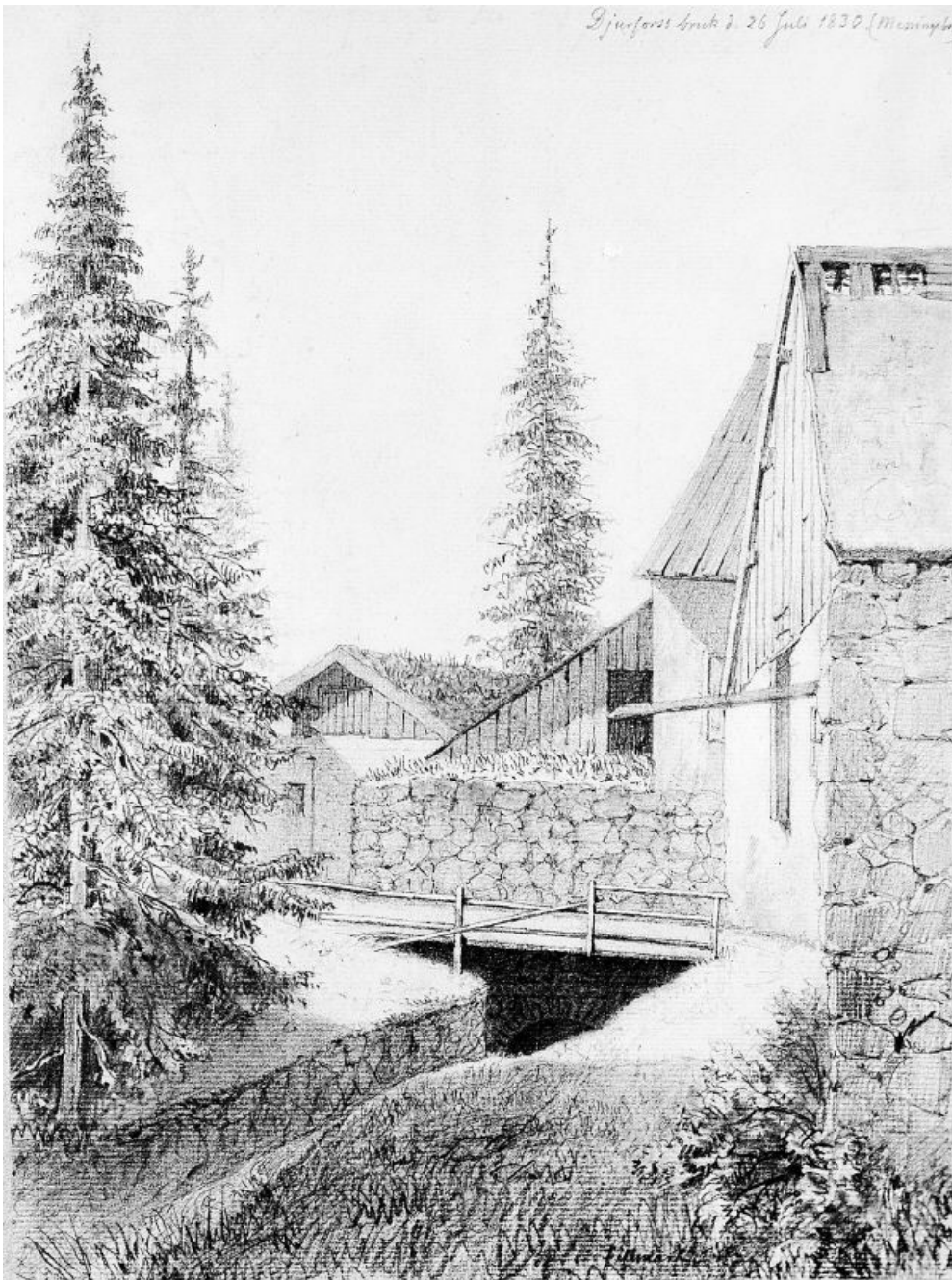
Magasinen för garkoppar och mässingsämnen låg intill trådhyttan, och ska ha utgjort en förhållandevis stor byggnad kring sekelskiftet 1800. Då beskrivs lagret ha en övervåning, där degeldrejeriet inhystes. Denna byggnad var troligen byggd helt i trä. Vid inventeringen kring 1750-talet nämns dock inte degeldrejeriet alls. Då leran åtminstone på 1700-talet blandades uppe vid herrgårdsområdet, kan jag tycka att det bör ha legat i dess närhet. Detta kan dock inte stärkas med arkivhandlingar, så det förblir en löst hängande tanke. Vid 1700-talets mitt nämns “kopparkammaren” och

²¹ skiss, plan, över huvudbyggnaden vid Bjurfors mässingsbruk i Norbergs socken, Västmanlands län. 1600-talets senare del. Referens: SE/RA/5201/#/AAAA:00003 ID: 5201:AAAA:00003. Riksarkivet, Marieberg

²² Karta: Försök till rekonstruktion av verksplatserna i Bjurfors 1803. Efter brandförsäkringsvärdering 1803, Brandförsäkringsverkets arkiv, Stockholm

“mässingskammaren” som två separata byggnader, snarare än som ett gemensamt magasin som 1803. I kopparkammaren ska även galmejan ha förvarats. Dessa “kammare” eller lager som vi skulle säga idag, kan inte spåras genom arkivmaterial till en direkt plats. Troligen låg de vid stora trådhyttan, men att de kan ha stått längre nedströms, vid den lilla trådhyttan, går inte att utesluta helt i nuläget.

Slutligen har vi valssvarven. Denna verkstad som även den nämns i brandförsäkringssyfte vid 1800-talets början, verkar inte nämnas alls i tidigare dokumentationer över bruket. Den enda hänvisning jag lyckas finna, är att den ska ha legat mellan trådhyttan och hammarsmedjan. (se kartan på s.9)

(Bild: Teckning ritad av Carl Johan Billmark, 26 Juli 1830. Detta är den enda kända bild som på ett trovärdigt sett illustrerar Bjurfors bruk i sin samtid. Till höger ses det som troligen var glödghuset, medan byggnaden som tittar fram i mitten då bör vara en del av den stora trådhyttan. Lägg märke till det kallmurade bågvalvet i vattenrännan, då detta är det enda arkitektoniska riktmärke som överlevt in i vår tid.)

-Lilla trådhytteplatsen

Platsen för den lilla trådhyttan finner vi ett par hundra meter nedströms från den stora trådhyttan. Denna del av bruket ligger precis innanför gränsen för Dalarnas län, medan övriga delar av bruket ligger i Västmanland. Den "lilla trådhyttan" som den kallas vid 1800-talets början, producerade precis som den stora trådhyttan mässingstråd. Men frågan är om det är hela sanningen. Först och främst så tas inte denna trådhytta upp på kartan som utfärdades över brukets tomter 1762.²³ Istället nämns här en "Latun- och kittelhytta". Likaså nämns ingen trådhytta i tidigare skrift. Däremot listas åter igen kittelhyttan på platsen för den påstådda lilla trådhyttan. Det kan inte sägas med absolut säkerhet, men problemet kan lösas genom att det troligen rör sig om samma byggnad, bara att produktionen lagts om vid början av 1800-talet. Båda lokaler nämns i olika källor som byggda i trä. Latun- och kittelhyttan nämns inte av Cronström i sitt brev 1672, så därför kan vi anta att denna hytta byggdes senare. Vid kittelhyttan hamrades mässingsplåt till ämnen, som sedan bearbetades till kastruller, bäcken, pannor och andra enklare bruksföremål. Här smiddes även latunmässing som gick på export till andra industrier. Byggnaden beskrivs runt 1700-talets mitt: *Kittelhyttan är wäl gammal och bygd af träd, men dock i godt stånd. Den består af 4:ne stycken hammrar som drifas af ett i trä nygjort wattuhiul, samt en glöd.....I samma hytta smids också latun af samma arbetare*.²⁴

Samma dokument verkar antyda att området egna glödghus låg i samma byggnad. På detta område nämns också på 1700-talet en "beredare-werkstad som: "är gammal af träd bygd, dock uti någorlunda godt stånd, samt försed med alla nödiga verktyg som där erfodras....görs här allehanda smidt och drifvit mässingsarbete till husgeråd..." Möjligen låg även denna verkstad under samma tak som kittelhyttan. Verksamheten förefaller som sagt vid 1800-talets början ha lagts om, till att i huvudsak tillverka mässingstråd även här.

Den här delen av Bjurforsbäcken ska även ha utrustats med en kvarn, som enligt källor varit kombinerad mjöl- och galmejakvarn. Denna ska ha legat i ungefärlig höjd med bruksstugorna vid Tråbacken. Under Carl von Linnés besök vid Bjurfors 1734, tittar han bl.a på denna galmejakvarn. Inte så imponerad skriver han bara att den i princip fungerar som vilken kvarn som helst.²⁵ Mer detaljerad information ges dock i ett något senare skede, där kvarnen beskrivs ha ett par kvarnstenar för galmejan och två par för säd.²⁶

²³ Lantmäteristyrelsen. Lantmäteriets digitala arkiv över historiska kartor. Norbergs socken, Bjurfors nr 1-4. Gränsbestämning omkring. 1762

²⁴ skiss, plan, över huvudbyggnaden vid Bjurfors mässingsbruk i Norbergs socken, Västmanlands län. 1600-talets senare del. Referens: SE/RA/5201/#/AAAA:00003 ID: 5201:AAAA:00003. Riksarkivet, Marieberg

²⁵ Von Linné, C. Dalaresan- tillsammans med bergslagsresan. ISBN: 978-91-88238-65-8. s.283

²⁶ skiss, plan, över huvudbyggnaden vid Bjurfors mässingsbruk i Norbergs socken, Västmanlands län. 1600-talets senare del. Referens: SE/RA/5201/#/AAAA:00003 ID: 5201:AAAA:00003. Riksarkivet, Marieberg

Mjölet fick bruksarbetarna ut som del av sin lön, medan galmejan sedan gick vidare till brännhyttorna. Kvarnen var i huvudsak byggd i trä, men med bastant fundament i gråsten, vilket lämningarna än idag kan vittna om. Denna kombinerade kvarn byggdes troligen någon gång under 1700-talets första hälft. Den tidigaste kartan över Bjurfors bruk, daterad till 1698, visar nämligen tydligt att det på den tiden rörde sig om två separata kvarnar. En galmejakvarn, som låg intill kittelhyttan, och en mjölkvarn, som låg uppe vid trådbackens arbetarbostäder. Se karta på följande sida. Exakt när dessa byggdes samman är i nuläget oklart.

I närheten av kvarnen ska det också ha funnits ett flertal galmejamagasin, som troligen lagrade både malmen och den färdigmalda produkten. Vid 1700-talets mitt nämns bodarna som gamla träbyggnader i dåligt skick.²⁷ Huruvida dessa bodar legat på den idag kallade "galmejaåkern" låter jag vara osagt, även om vissa tecken tyder på detta. Å andra sidan så låg med all sannolikhet galmejatorkugnen någonstans på detta fält. Vilket stärks av de höga halterna av zink som fortfarande återfinns i jorden.²⁷ Intressant nog är torkugnen den enda byggnaden i hela bruket, som dokumenterats vara byggd i tegel. Den något torftiga beskrivningen lyder: "*Gallmeij Torkugnen, af gråsten och tegel murad, är uti godt stånd.*" I nuläge kan jag bara utgå från att det finns en teknisk anledning till att denna ugn murats i tegel, då inga andra tegelkonstruktioner från mässingsbrukets tid verkar ha funnits på platsen.

Nämnvärt vid platsen för den lilla trådhyttan, är också den gamla stenvalvsbro som idag är asfalterad och går över Bjurforsbäcken till skultbacken. Riksantikvarieämbetet fann denna bro intressant, när de 1989 gjorde en översiktlig inventering på platsen. Jag har själv inte undersökt denna bro, men baserat på RAÄ:s undersökning ska bron vila på två äldre husgrunder, och är delvis byggd över den gamla dammvallen, som försåg kittelhyttan med vatten. Dessa husgrunder kan möjligen vara rester efter den gamla kittelhyttan, eller kanske även spår av den gamla galmejakvarnen. RAÄ hänvisar dock till en oviss källa, som säger att det här ska ha legat ett tegelbruk. Det är sant att bruket lade om en del av tillverkningen under 1800-talet, och innefattade bl.a tillverkningen av takpannor i tegel. Men att med säkerhet påstå att det var just här det skedde, är idag allt för riskabelt.

---

²⁷ Ibid

²⁷ Avesta tidning. Artikel, Marken "lider" än av mässings bruket. Torsdag 13 maj, 1993.

(Karta: Bjurfors bruk, 1698. Den tidigaste kända kartan över området. Förutom bjurforsgården med sina två brännhyttor, nämns trådhyttan med tillhörande hammarsmedja. Intill kittelhyttan återfinns en galmejakvarn, och strax norr om denna en separat mjölkvarn. Lägg märke till att ägorna kring bruksområdet i största utsträckning utgör åkermark och hästhagar. Landskapet var alltså inte i närheten så belamrat med tallskog som det är idag.)²⁸

© Lantmäteriet, i2012/921

²⁸ Lantmäteristyrelsen. Lantmäteriets digitala arkiv över historiska kartor. Norbergs socken, Bjurfors nr 1-4. Geometrisk avmätning. 1698

2.2 Ägarlängd till Bjurfors mässingsbruk

*Samtliga uppgifter hämtade från Bo Hermelins efterforskning, om annat inte nämns.²⁹

1667-1679:

Isak Cronström grundar och äger bruket fram till sin död. Cronström var även myntmästare efter sin far vid Avesta. Han lät även uppgöra nuvarande sjöfartshuset i Stockholm.

1679-1730:

Bruket drivs först av Isaks änka, och efter hennes död av arvingar inom familjen.

1730-1735:

Friherren och landshövdingen Isak Funck köper bruket, och driver det fram till sin död.

1735-1754:

Sonen och kammarherren Erik Funck ärver mässingsbruket tillsammans med svågern Gustav Boneauschiöld.

1754-1759:

Släkten Gripenmarck äger bruket, som i huvudsak sköts av Kapten Carl Gripenmarck.

1759-1760:

Gustav Paqualin köper bruket. Han har tidigare nekats rätten att uppföra ett eget kopparförädlingsverk i Avestas närhet, på grunder att detta skulle störa Bjurfors³⁰. Han tycks då ha svarat genom att köpa hela detta bruk istället. Han äger även klädesfabrik och järnhammare i Avesta.

1760-1765:

Gustav Kierman, Stockholms borgmästare, köper bruket.

---

²⁹ Hermelin, B. Några uppgifter om Bjurfors bruk, Norbergs socken. Avesta Jernverks avdelning för kulturvård. 1978-07-20

³⁰ Norberg, P. Avesta under kopparbrukets tid. Volym I. Gustaf Lindströms boktryckeri, Stockholm. 1956. s.341

1765-1790-talet:

Johan Diedrik Duwall, kapten vid livgardet och riksdagsman, äger bruket.

1790-talet:

Kammarrådet och brukspatron Joakim Daniel Wahrendorff äger $\frac{2}{3}$ av mässingsbruket och alla tillhörande fastigheter. Tobaksfabrikören Dimander och grosshandlaren Friss ägde en varsin sjättedel.

Ca 1800:

Handelshuset Wallis & Co står som delägare.

1811-1822

Hans Jakob Wallis köper loss resterande delägare.

1822-1846:

Carl Frederik Bedoire, bruksinspektör, köper bruket och blir ortens sista mässingsbrukspatron. Den sista mässingen produceras 1834-1835. Härfter inleds en serie mindre verksamheter. Bl.a stångjärnshammare, timmersåg och tegelbruk.

1846-1875:

Greven och löjtnanten Johan August Mörner köper det gamla bruket för 200.000 riksdaler. Mörner är med all sannolikhet den som fått ge namn åt "Grevensberg" på orten.

1878-1894:

Svanå bruk köper den kvarvarande verksamheten för 450.000kr. Planer görs för ett skogsplantage.

1894-

Svenska Staten. Sommarförläggningssort för skogshögskolan från 1896 till 1960-talet. Från 1970-talet och en bit längre fram stod orten som vattenfallsstyrelsens utbildningsskola. Under 1900-talets början styckades de kvarvarande brukstomterna och såldes av till ett flertal intressenter.

2.3. Bevarandevärden och åtgärder

*Avesta kommuns vårdplan för Bjurforsbäckens naturreservat³¹

I dag ligger avgörande delar av det gamla mässingsbruket inom Bjurforsbäckens naturreservat, som omfattas av en skötselplan framtagen av Avesta kommun. Trots att det framgår att bevarandet av bäcköringen är reservatets främsta syfte, så erkänns industrilämningarnas kulturhistoriska vikt. Att dessa ruiner dessutom är lagskyddade fornlämningar kan tyckas skänka en viss status. Ändå har det gjorts förhållandevis lite för att säkerställa lämningarnas framtida välmående. Men hur ska ett aktivt bevarande då motiveras?

Först och främst är Bjurfors, bara genom att vara ett mässingsbruk, ganska unikt. Antalet bruk av denna sort från 1600- och 1700-talet är inte särskilt många i landet, och de som fanns är inte alla gånger bevarade. Till detta kan tilläggas att mässingsbruket vid Bjurfors introducerade flera revolutionerande arbetsmoment i svensk industri, bl.a byggdes här landets första valsverk för mässing. Platsen hade dessutom tidigt en krongjutareverkstad, vilket tidvis bara fanns här och vid Skultuna. Ändå vet vi väldigt lite om denna verksamhet, och ännu mindre om verkstaden i sig. Platsen har alltså bidragit markant till svensk ekonomi- och industrihistoria, men vetskapen om det är försumbart liten. En rad kända namn har passerat genom dess verkstäder, varvid mest kända kanske är Carl von Linné och Gustav III. Vidare utgör brukslämningarna idag, då främst de vid platsen för den stora trådhyttan, en unik och väl omtyckt miljö. En miljö som hotas av sig själv, då träd och undervegetation allvarligt hotar murverken i de gamla dammvallarna och verkstäderna. Avesta kommun anser själva i sin vårdplan att miljön här lockar många besökare, således finns det fortfarande ett samhällsenligt intresse i platsen, men att många delar är svårtillgängliga i nuläget.

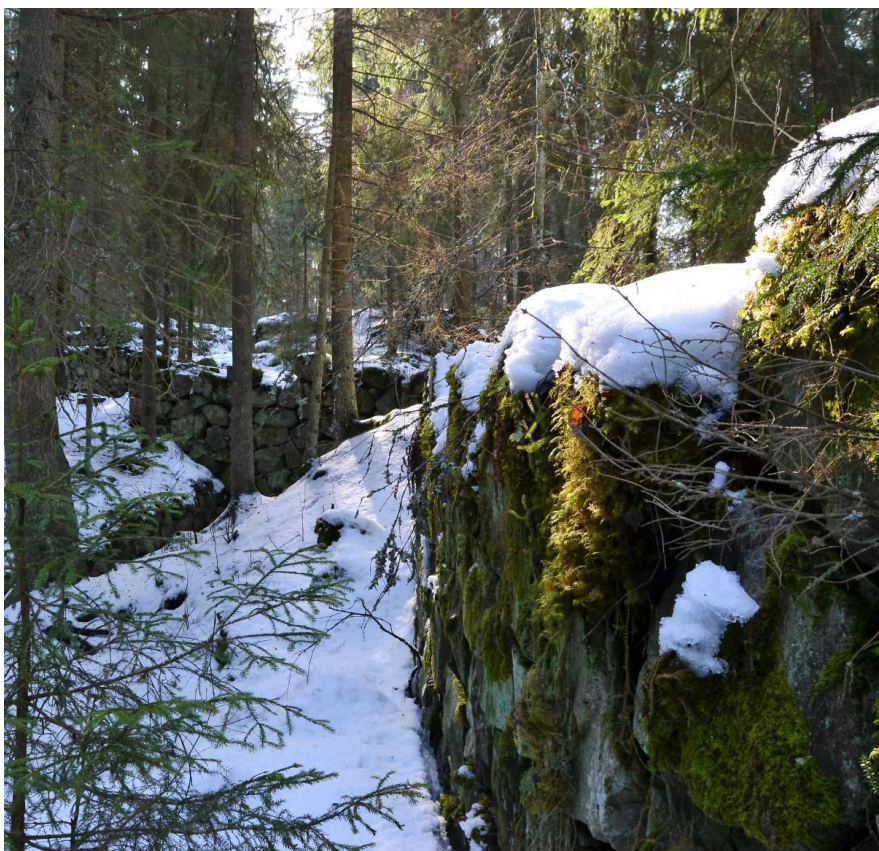
Bortsett från vattenflödet i sig, som skyddas åt bäcköringen, och i viss mån bäverlivet, så anser jag personligen att naturreservatet just här inte utför några viktigare funktioner. Tvärtom är den restriktiva vårdplanen rent skadlig för ett gemensamt kulturarv som snarare borde tas om hand, än att lämnas att förfalla i naturens våld. I reservatets vårdplan står det tydligt att det inom området inte påträffats några sällsynta eller hotade arter, vilket kan användas som argument för ett mer aktivt bevarande av de kulturhistoriska värdena. Värden som dessutom lätt kan utvecklas till att innefatta en mer lättillgänglig rekreationsplats för ortens invånare och utomstående besökare.

31

<http://www.lansstyrelsen.se/dalarna/SiteCollectionDocuments/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/Naturreservat/Bjurforsbacken/Skotselplan.pdf>

Den åtgärd som är mest akut, är att få bukt med alla de träd, nästan enbart gran, som lämnats att fritt vandalisera murverken. Som några exempel kan nämnas att glödghuset med sin gedigna gråstensgrund, så gott som helt täckts av kraftiga granar. Granar vars rötter spränger loss stora stenblock från sin ursprungliga plats, och gör lämningarna allt mindre igenkännbara. Likaså är den stora murade damvallen sydväst om stora trådhyttan illa ansatt av trädrötter. Denna vallmur har dessutom på senare år börjat luta allt kraftigare utåt. Att avverka de största träden som utgör mest skada, och om möjligt åter placera några av de bortfallna stenblocken på sin rätta plats, borde inte på något vis störa helhetsintrycket, samtidigt som det inte skadar naturreservatets primära syften. Att efter detta återgå till vårdplanens ursprung, att regelbundet rensa sly och hålla stigarna tillgängliga, tillför inga extra arbetsuppgifter eller kostnader. Det handlar om en kraftsamling för att utföra en engångsåtgärd, som i sikt kan rädda en unik miljö och ett hotat kulturarv från att förgöra sig själv. I längden skapas en tillgång för hela orten.

(Bilder: Den västra bilden ritades 1830, den till höger togs 2016 på samma plats. I den här farten är bruket helt borta inom två generationer.)

3. Slutdiskussion

Avslutningsvis vill jag nämna de val och metoder som brukats under arbetet gång. Först och främst är det viktigt att lyfta fram att denna uppsats är ett resultat av intensiva arkivsökningar, och grundar sig således enbart på det material som funnits närmast till hands. Utan tvekan finns det flera aspekter och starka källor som förbisetts i detta arbete, som kan motiveras av en strikt tidsram och en specifik frågeställning. Samtidigt är det viktigt för läsaren att förstå att använda källor inte alla gånger är helt pålitliga, i detta avseende har jag som författare ibland fått använda uteslutningsmetoder, sunt förnuft och kvalificerade gissningar, detta bör dock inte ses som grund för kritik mot själva arbetets legitimitet.

Vidare är syftet med vald frågeställning och arbetsmetod inte ämnad att presentera ett färdigt arbete kring Bjurfors brukshistoria, utan syftet har snarare varit att väcka intresse hos allmänheten, och om möjligt ge andra möjligheten att använda mina slutsatser som plattform för vidare undersökningar. Med det menas inte att frågeställningen inte besvarats, tvärtom menar jag att arbetet lett till klara och tydliga resultat, som väl stämmer överens med förhoppningarna som frågeställningen väcker.

Kontentan är, och har alltid varit att sprida kunskap om ett gemensamt och unikt kulturarv. Förhoppningarna är att denna text väcker tidigare sömniga sinnen, och att initiativ tas från både invånare och kommun. Om denna punkt uppfylls kan bara tiden avgöra.

Referenser

Otryckta källor

Lantmäteriet

Lantmäteristyrelsen. Lantmäteriets digitala arkiv över historiska kartor. Norbergs socken, Bjurfors nr 1-4. Geometrisk avmätning. 1698

Lantmäteristyrelsen. Lantmäteriets digitala arkiv över historiska kartor. Norbergs socken, Bjurfors nr 1-4. Gränsbestämning omkring. 1762

Riksarkivet

Skiss, plan, över huvudbyggnaden vid Bjurfors mässingsbruk i Norbergs socken, Västmanlands län. 1600-talets senare del. Referens: SE/RA/5201/#/AAAA:00003 ID: 5201:AAAA:00003. Riksarkivet, Marieberg

Övrigt

Kongl maj:ts Taxa på inrikeslandtullen. Gifwen Stockholm i rådkammaren den 17 December 1756. Tryckt uti kongl. Tryckeriet hos Directeuren Pet. Momma.

Litteratur

Erixon, S. Mässing - svenska manufaktur och konsthantverksprodukter i 400 år. Institutet för folklivsforskning. Stockholm. 1943

Erixon, S. Ljung, S. Skultuna bruks historia. Del II. Stockholm 1957

Hermelin, B. Några uppgifter om Bjurfors bruk, Norbergs socken. Avesta Jernverks avdelning för kulturvård. 1978-07-20

Kihl, G. Norbergsboken- en sockenbeskrivning. Utgiven av Norbergs kommun, 1974

Lindqvist, A. Kulturhistorisk byggnadsdokumentation- Gusum bruk, Valdemarsviks kommun och Sondera AB 2009-05-07

Norberg, P. Avesta under kopparbrukets tid. Stockholm 1956

Sahlin, C. Valsverk inom den svenska metallurgiska industrien intill början av 1870-talet. Historiska anteckningar. Stockholm 1934

Von Linné, C. Dalaresan- tillsammans med bergslagsresan. I samverkan med Högskolan Dalarna, Dalarnas museum och Gullers bokförlag. Tryckt i Italien 2007. ISBM: 978-91-88238-65-8

Weinhagen, A. Norbergs bergslag samt Gunnilbo och Ramnäs till omkring 1820, studier i områdets närings- och bebyggelsegeografi. Lund 1947

William, A. Grandin, L. Mässingsbruk och smedja i kvarteret Gamla Holmarna. Specialregistrering och utsortering av arkeometallurgiskt material , Norrköpings kommun. Geoarkeologiskt Laboratorium. Analysrapport nummer 5-2007 Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Dnr 424-1372-2007

Artiklar

Avesta tidning. Artikel, Marken "lider" än av mässingsbruket. Torsdag 13 Maj, 1993.

Webbkällor

<http://www.lansstyrelsen.se/dalarna/SiteCollectionDocuments/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/Naturreseptat/Bjurforsbacken/Skotselplan.pdf> 12/03-16

Bilder/kartor

Kartor

s.11 Karta: Försök till rekonstruktion av verksplatserna i Bjurfors 1803. Efter brandförsäkringsvärdering 1803, Brandförsäkringsverkets arkiv, Stockholm

s.22 Lantmäteristyrelsen. Lantmäteriets digitala arkiv över historiska kartor. Norbergs socken, Bjurfors nr 1-4. Geometrisk avmätning. 1698. © *Lantmäteriet, i2012/921*

Ritningar

s.16 Skiss, plan, över huvudbyggnaden vid Bjurfors mässingsbruk i Norbergs socken, Västmanlands län. 1600-talets senare del. Referens: SE/RA/5201/#/AAAA:00003 ID: 5201:AAAA:00003. Riksarkivet, Marieberg

Bilder

S.1,13,18 Skisser och anteckningar av Carl von Linné, lånade av Svenska Linnésällskapet

S.5 Bild lånad av Hasselfors bruks AB F8A:1 Handlingar rörande industri Bruksstämplar och varumärken. »*En skrifven bok öfver de vid Bruken använda jernstämplar, innehållande jemväl beskrifning öfver vigter, metaller m m.*« Upprättad 1779. Inskannad av ArkivCentrum Örebro län 2010-08-11

s.15,19,26 Bilder lånade ur Jernkontorets digitala bildbank

s.16 Skiss, plan, över huvudbyggnaden vid Bjurfors mässingsbruk i Norbergs socken, Västmanlands län. 1600-talets senare del. Referens: SE/RA/5201/#/AAAA:00003 ID: 5201:AAAA:00003. Riksarkivet, Marieberg

s.18 Bild föreställande blyplomb lånad från:

<https://www.numisbids.com/n.php?p=sale&sid=736&cid=&pg=2&so=1&search=&s=1>

4/03-16

s.26 Bild ur privat samling. Fotograf: H.Langwagen